

ग्रामीण स्त्रियांच्या मुलभूत समस्या आणि उपाययोजना

प्रा. पोकळे एस.एम.

समाजशास्त्र विभागप्रमुख,

लोकमान्य टिळक महाविद्यालय, वडवणी

ता. वडवणी जि.बीड

मो. नं. ९९६०३५६३१०

कव्हाळ ६३ : चंद्रगुणकरप्रवृत्तुष्टु२०११कव्हाळ.डदुष्ट

प्रस्तावना :

कोणत्याही समाजाची वास्तविक परिस्थिती जाणून घ्यावयाची ठरल्यास एक महत्वाचे माध्यम म्हणजे त्या समाजातील महिला व विशेष करून ग्रामीण महिलांची परिस्थिती काय आहे ते जाणून घेणे, त्यांना काय अधिकार आहेत, त्यांच्या जीवनामधील अनेक मुलभूत समस्यांचा आढावा घेणे क्रमप्राप्त ठरते. त्याचबरोबर समाजाच्या व शासनाच्या वतीने त्यांना दिली जाणारी वागणूक व त्यांच्या विकासाकरिता केले जाणारे प्रयत्न इत्यादी निकषांच्या आधारे समाजाचे स्थान निश्चित करता येऊ शकते. भारतीय इतिहासाचा आढावा घेतला असता वरवर पाहता स्त्रियांचा गौरव करण्यात आलेला आहे. परंतु प्राचीन काळापासून ते आजपर्यंत महिलांच्या वाटचाला दुय्यम स्थान आले आहे. त्यातल्या त्यात भारतीय ग्रामीण महिलांची स्थिती संतोषजनक नाही. ग्रामीण महिलांचे सामाजिक, शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक दृष्टीकोनातून पुरूषांच्या तुलनेत अधिक शोषण झालेले दिसते. यामुळे समाज व राष्ट्र उभारणीच्या प्रक्रियेपासून ग्रामीण महिलांचा एक मोठा वर्ग उपेक्षित राहिला आहे. त्यामुळे विकास प्रक्रियेत बाधा येते.

संयुक्त राष्ट्र संघाच्या आमसभेने सन २००७ मध्ये दरवर्षी १५ ऑक्टोबर हा आंतरराष्ट्रीय ग्रामीण महिला दिवस म्हणून साजरा करण्यासंबंधी ठराव संमत केला. ही कल्पना सर्वप्रथम सन १९९५ च्या बीजिंग येथील जागतिक महिला परिषदेमध्ये मांडली गेली होती. दरवर्षी १६ ऑक्टोबर हा जागतिक अन्न दिवस म्हणून साजरा करण्यात येतो व त्याचे औचित्य साधून १५ ऑक्टोबरला ग्रामीण महिला ज्या खज्या अर्थाने अन्नदात्या आहेत, त्यांच्या नावाने साजरा करावा असे आवाहन आंतरराष्ट्रीय महिला संघटनांनी केले होते. त्यामुळे काही देशांमध्ये १९९७ पासून हा दिवस साजरा केला जातो. संयुक्त राष्ट्र संघाने २००७ साली एका महत्त्वाच्या ठरावाद्वारे औपचारिक मान्यता दिली व २००८ पासून तो अनेक देशांना अमलात आणण्यास सुरुवात केली. या ठरावामध्ये ग्रामीण विकास, अन्नसुरक्षा आणि गरिबीचे निवारण यामधील ग्रामीण महिलांचे योगदान असल्याचे नमुद केले आहे. तसेच ग्रामीण महिलांची स्थिती सुधारल्याच्या दृष्टीने पोषक वातावरण निर्माण करणे, लिंगभाव, जात-धर्म-वर्गसारख्या विषमतेमुळे निर्माण झालेले अडथळे दूर करून त्यांचा संपूर्ण सहभाग वाढवण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करणे, योजनांचे नियोजन, अंमलबजावणी व मुल्यांकन यामध्ये त्यांचा पूर्ण सहभाग घडवणे, कायदे व धोरणे यामध्ये आवश्यक त्या सुधारणा करून ग्रामीण लोकांच्या जीवनामध्ये वर्षानुवर्षे चालत आलेल्या समस्यांचा अभ्यास करणे व त्यावर उपाययोजना करणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

सामाजिक समस्येचा अर्थ :

सामाजिक समस्यांचे अध्ययन करित असताना सर्वप्रथम सामाजिक समस्या म्हणजे काय, हे समाजावून घेणे आवश्यक आहे. सामाजिक समस्या म्हणजे एखाद्या समाजातील लक्षणीय संख्येच्या व्यक्तीच्या सामाजिक वर्तनातील बिघाड किंवा पथभ्रष्टता, जी त्या समाजातील इतर अनेक सदस्यांना गंभीर परिणाम भागावयास लावते. मुलतः सामाजिक समस्या या नैतिक होत. एखाद्या समाजातील बहुसंख्य सदस्य जेव्हा व्यवहाराच्या पध्दतीला किंवा परिस्थितीला आपत्तीकारक अथवा अयोग्य मानतात,

तेव्हा त्या सामाजिक समस्या होत. तसेच त्या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी आणि त्यांची व्याप्ती कमी करण्यासाठी सुधारात्मक धोरणे, योजना व प्रत्यक्ष सेवाकार्याची आवश्यकता आहे.

उद्दिष्टे :

- १) स्त्रियांच्या समस्यांचे महत्व जाणून घेणे.
- २) स्त्रियांच्या विविध मुलभूत समस्या अभ्यासणे.
- ३) स्त्रियांच्या विविध समस्यावरील उपाययोजना सुचविणे.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी ग्रामीण स्त्रियांच्या मुलभूत समस्या व उपाययोजना या शीर्षकांतर्गत अभ्यास करण्यात आला आहे. यामध्ये संशोधन निबंध, पुस्तके, नियतकालिके, मासिके व संकेतस्थळ यांच्या माध्यमातून अभ्यास करण्यात आला आहे.

ग्रामीण स्त्रियांच्या मुलभूत समस्या :

जगातील सर्व समाजात स्त्रोचे अस्तित्व महत्वाचे आहे. तिच्याशिवाय पर्याय नाही असे उर्दुतील प्रसिध्द कवी अलामा इकबाल यांनी म्हटले आहे. परंतु तरीही जगभरात आपल्याला स्त्री-पुरूष समानता आढळत नाही. त्यामुळे स्त्रीयांच्या जीवनामध्ये अनेक मुलभूत समस्या निर्माण झालेल्या आहेत.

१) कौटुंबिक समस्या :

संयुक्त कुटुंब असो किंवा विभक्त कुटुंब केंद्रस्थानी पुरूष असतो. त्या कुटुंबामधील महत्त्वाचे सर्व निर्णय पुरूष घेतो. कुटुंबातील मुलीला लग्न झाल्यानंतर पतीच्या घरी जावे लागते. म्हणजेच कुटुंबव्यवस्थेमध्ये स्त्रीला नगण्य स्थान आहे. पुरूषप्रधान संस्कृतीमुळे वंशाला मुलगाच हवा हा दृष्टीकोन असल्यामुळे स्त्रीयांवरती सतत कुटुंबामध्ये अन्याय झालेला असतो. सतत स्त्री पुरूषामधील भेदभावामुळे आज मुलींचे घटते प्रमाण ही देशापुढची एक महत्त्वाची समस्या बनली आहे.

२) विवाहविषयक समस्या :

भारतीय समाजामध्ये मुलींचा लवकर विवाह करण्याची मानसिकता निर्माण झालेली आहे. लवकर विवाह झाल्यामुळे स्त्रीच्या जीवनामध्ये अनेक समस्या निर्माण होतात. बाळंतपणामध्ये अनेक स्त्रीयांचा मृत्यू होतो. ग्रामीण कुटुंबामध्ये आजही मुलगा आणि मुलगी यांच्यामध्ये फरक केला जातो. शिक्षण, आरोग्य अशा घटकामध्ये असमान वागणूक दिली जाते. आजही भारतामध्ये स्त्रियांचे शिक्षण ही समस्या आहे. २०११ सालच्या जनगणनेनुसार पुरूषांचे शिक्षणाचे प्रमाण ८२ टक्के असून स्त्रीचे प्रमाण ६५ टक्के इतके आहे.

३) श्रम विभाजन :

आज सर्व समाजातील स्त्रिया घरातून बाहेर पडून अर्थार्जन करीत असून आपल्या कुटुंबाला आर्थिक हातभार लावीत आहेत. याला कोणतेही कुटुंब अपवाद नसेल. महत्त्वाचा फरक म्हणजे स्त्री अर्थार्जन करीत असताना कौटुंबिक जबाबदारी देखील पार पाडत असते. त्यापासून तिची सुटका नसते. यामुळे कुटुंबातील पुरूषांपेक्षा तिला मानसिक आणि शारीरिक, थकवा येणे, शरीरातील रक्त कमी होणे, पाठ व कंबर दुखणे अशा अनेक शारीरिक व्याधी निर्माण होतात.

४) मालमत्ता :

स्त्रिया कमवू लागल्या तरीही त्यांच्या स्वतःच्या कमाईवर त्यांची मालकी असतेच असे नाही. अनेकवेळा त्यांची कमाई ही पतीच्या किंवा वडिलांच्या हवाली करावी लागते. तिच्या उत्पन्नातून घेतलेले

घर वा इतर वस्तूवर श्रद्धा तिचा हक्क असतोच असे नाही मालमत्तेमध्ये सुध्दा तिच्यावर अन्याय झालेला आहे.

५) हुंडा पध्दत :

भारतामध्ये पूर्वापार हुंडा पध्दत अस्तित्वात आहे. भारतातील प्रत्येक प्रांतात, जातीत अगदी धर्मात सुध्दा आजदेखील ही प्रथा मुळ धरून आहे. या प्रथेचे रूपांतर वैवाहिक जीवनामध्ये एका भयंकर समस्येत रूपांतर झाले आहे. या समस्येला प्रामुख्याने स्त्रीयाच बळी पडतात.

६) वैवाहिक जीवन :

आज स्त्रिया प्रत्येक क्षेत्रात आपला ठसा उमटवीत आहेत. आपल्या दैनंदिन कामकाजाबरोबरच कौटुंबिक जबाबदाऱ्या देखील समर्थपणे पार पाडत आहेत. स्त्रिया घराबाहेर यशस्वी ठरत असतील तर त्यांचे ते यश मोठ्या आनंदाने मान्य करण्याऐवजी त्यांच्या मनात संशय बळावतो व त्यातून घरामध्ये कलह निर्माण होतो व या कलहाची पहिली बळी ही स्त्री असते.

७) पुरुषांची व्यवसनाधिनता :

अनेक कुटुंबातील पुरुष हे व्यवसनाच्या आहारी गेलेले असतात. परंतु त्यांना कोणी काहीही जाब विचारत नाही. कारण कुटुंबप्रमुख हा पुरुष असतो. पण त्यांच्या व्यवसनामुळे कुटुंब उध्दवस्त होते. त्याचा परिणाम त्या कुटुंबातील स्त्रीला अनेक शारीरिक व मानसिक जाचाला सामोरे जावे लागते. कालांतराने त्याच स्त्रीला कुटुंबाची जबाबदारी घ्यावी लागते. कुटुंबामध्ये निर्माण झालेल्या प्रश्नांना पुरुषाला जबाबदार न मानता स्त्रीलाच त्याच दोष दिला जातो.

८) अपत्य न होणे :

आजही समाजामध्ये दाम्पत्याला अपत्य न होणे यामध्ये पती-पत्नी यापैकी कुणामध्ये तरी दोष असू शकतो. मात्र आजपण स्त्रीलाच जबाबदार धरले जाते. वैद्यकीयदृष्ट्या स्त्री जबाबदार नसली तरीही कुटुंबात, समाजात तिच्याकडे वांझ म्हणून पाहिले जाते याचा परिणाम त्या स्त्रीच्या शारीरिक व मानसिकतेवर होतो.

९) आरोग्यविषयक समस्या :

आधुनिक भारतात परिवर्तनाचे वारे जोमाने वाहात असले तरीही ग्रामीण भागातील स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक प्रश्नांकडे दुर्लक्ष झालेले दिसते. स्त्रियांच्या आरोग्याच संबंध केवळ स्त्रियांशी निगडित आहे असे नाहीतर स्त्रियांच्या आरोग्याचा संबंध जन्माला येणाऱ्या प्रत्येक मुला-मुलीशी आहे. ग्रामीण भागातील स्त्रियांच्या आरोग्याचा प्रश्नांची सुरुवात कुपोषण, अस्वच्छता, शिक्षणाचा अभाव, आरोग्यविषयक सुविधांचा अभाव व मानसिक ताणतणाव होतो व त्यामधुन अनेक आजाराला स्त्रिया ह्या बळी पडतात.

ग्रामीण स्त्रीच्या मुलभूत समस्येवरील उपाययोजना :

१) कौटुंबिक हिंसाचारातून महिलांचे संरक्षण अधिनियम २००५ हा कायदा २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू करण्यात आला.

२) हुंडा व स्त्रियावरील हिंसाचार या अनिष्ट प्रथांचे समूळ उच्चाटन करण्यासाठी भारतीय दंड संहितेच्या कलम ४९८ (अ) नुसार हुंडा किंवा अन्य हिंसाचार करणाऱ्या व्यक्तीवर कारवाई केली जाते.

३) महिला संघटनांची स्थापना करून स्त्री शक्तीद्वारे पीडित महिलांना मदत केली पाहिजे.

४) ग्रामीण महिलांच्या विविध समस्यांवर उपाययोजना म्हणून जनजागृती, सरकार, अशासकीय संघटना, समाजसेवक कार्यकर्ते आदींच्या माध्यमातून महिलांच्या समस्याविषयी जनजागृती केली पाहिजे.

- ५) सरकारने हुंडाप्रतिबंधक कायदा संमत केलेला आहे. हुंडा देण्याघेण्यास प्रोत्साहन देणाऱ्या व्यक्तींना ५ वर्षे कैद व १५,००० रू. दंडाची शिक्षा होऊ शकते.
- ६) हुंडा पध्दतीविषयी पुरूषांची मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे.
- ७) मुलींचे शिक्षणातील गळतीचे वाढते प्रमाण कमी करण्यासाठी स्त्री-पुरूष असा भेदभाव न करता दोघांना पण शिक्षण प्रवाहात समान संधी दिली पाहिजे.
- ८) स्त्रियांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्याकरीता त्यांना उच्च शिक्षणात संधी उपलब्ध करून देणे गरजेचे आहे.
- ९) भारतात सद्यस्थितीमध्ये शहरापेक्षा ग्रामीण स्त्रियांचे साक्षरतेचे प्रमाण कमी आहे. त्यामुळे सामुदायिक आरोग्याच्या संदर्भात त्यांना जाणीव नसते ती जाणीव निर्माण करून देण्यासाठी साक्षरता वाढविणे आवश्यक आहे.
- १०) आजही समाजात पतीच्या व्यसनाधिनतेमुळे ग्रामीण महिला मोठ्या प्रमाणात बळी पडत आहेत. त्यावर उपाय म्हणून शासनाने व्यसनमुक्तीचे कडक कायदे करून त्याची कठोर अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.

सारांश :

सारांशरूपाने ग्रामीण महिलांच्या मुलभूत समस्या व उपाययोजना या शोधनिबंधावर प्रकाश टाकला असता ग्रामीण महिलांच्या वेगवेगळ्या समस्या आहेत. त्यामध्ये कौटुंबिक समस्या, विवाहविषयक समस्या, श्रम-विभाजन, मालमत्ता, हुंडा पध्दत, वैवाहिक जीवन, पुरूषांची व्यसनाधिनता, अपत्य न होणे, आरोग्यविषयक समस्या या गंभीर स्वरूपाच्या समस्या आहेत यांचे कायमस्वरूपी उच्चाटन करण्यासाठी समाजातील सर्व घटकांनी पुढे येवून सांगितलेल्या उपाययोजनांची अंमलबजावणी करण्यात यावी.

संदर्भ ग्रंथ :

- १) कर्णी सुधा, नीलम गोज्हे, बीजिंगचा जाहिरनामा आणि कृती रूपरेखा, स्त्री आधार पुणे १९९५.
- २) तिवारी, दुबे, भारतीय महिलाओंके वर्तमान समस्यांचे एवम् भावी समाधान, प्रकाशन ए.पी.एच. पब्लिशिंग दिल्ली-१९९९.
- ३) संजीवनी खरे, बालिका वधू.
- ४) दैनिक लोकसत्ता, १४ ऑक्टोबर २०१८.
- ५) अहुवालिया हरजित, स्त्रियांचे सबलीकरण, आर्थिक सुची, ऑगस्ट २०००.
- ६) संकेत स्थळे.
- ७) *व्यसनाधिनतेमुळे ग्रामीण महिला मोठ्या प्रमाणात बळी पडत आहेत. त्यावर उपाय म्हणून शासनाने व्यसनमुक्तीचे कडक कायदे करून त्याची कठोर अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.* -१९९६-९७.
- ८) प्रा. अशोक गोरे, भारतीय सामाजिक समस्या, विद्या बुक्स, औरंगाबाद जून २०००.
- ९) रानडे प्रतिभा, स्त्री प्रश्नाची चर्चा, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई-१९९९.
- १०) हाटे चंद्रकला, स्वातंत्र्योत्तर भारतीय स्त्री, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि सांस्कृतिक मंडळ, मुंबई-१९८५.
- ११) तोरडमल विश्वास, देशातील सामाजिक समस्या : एक दृष्टीक्षेप, योजना मे २०००.